

KÜLÖNÖS RÉGÉSZETI LELETEK A JÓSA ANDRÁS MÚZEUMBAN

Évtizedek során több, mindmáig nem közölt, sokszor rejtélyes rendeltetésű tárgy került be a Jósa András Múzeumba. Jelentős részüket maga Jósa András gyűjtötte. Az ő emlékének tartozunk tisztelettel, amikor az alábbi tárgyakat ismertetjük, felsorolásunkat esetenként kiegészítve Jósa András kéziratban maradt feljegyzéseivel és rajzaival. A leletek valamennyien a fenti múzeumban találhatóak, a megadott leltári számokon.

1. Lábakon álló ovális agyagtál egy része (*I. tábla, II. t. 6, IV. t. 2, VIII. t. 1—3*). Belseje mintegy 8—10 cm mély, és keresztben futó fallal van elzárva elkeskenyedő és fokozatosan peremnélkülivé váló végső részétől. Másik felerésze sajnos hiányzik. A tál belsejében a fenéken öt, ujjakkal besimított hosszanti csatorna fut végig. Ezeknek megfelelő helyeken a keresztfal alsó részén öt kerek áttörés van. Átmérőjük 8 és 12 mm között változik. A keresztfalon kívül eső részen a csatornák folytatódnak, de közelednek egymáshoz, majd szabadon elvégeződnek.

A tál ezen megmaradt része 2, henger alakú lábon áll. Ha a lábakat lapjukra, azaz egykori fekvési területükre állítjuk, akkor világosan láthatjuk, hogy a tál maga a megmaradt kifolyó rész felé meglehetősen erősen lejtett. Egy további ilyen láb leválva maradt meg, és nem illeszthető az edény egyik részéhez sem. Hogy a tál tényleg lejtett, azt egy másik adat is bizonyítja. Mégpedig az, hogy a leletek között egy negyedik láb is van, mely ugyanarról a lelőhelyről való. Ez azonban a többinél jóval magasabb. Nyilvánvalóan a tál másik, ma már hiányzó végén volt, és így a tál lejtését biztosította. A tál hossza 33 cm, magassága a lábaknál 10,5 cm, a csonka résznél 13 cm, szélessége a választófalnál 21,5 cm. A választófaltól kifelé eső kifolyórész 9 cm hosszú. Lelelőhelye: Rakamaz és Timár közötti partomlás. A leleteket Jósa András gyűjtötte 1888-ban vagy 1889-ben. Hogy a tál már akkor is törött vagy csonka állapotban volt, azt Jósa András egykorú rajzai is bizonyítják. (*VIII. t. 1—3.*) Ugyanő a leltárkönyvben „öntökemencének” határozta meg ezt a különös leletet. A tál belső oldala ui. fekete, illetőleg szürkésfekete. Ez átégésre engedne következtetni. A törésselületek tanúsága szerint azonban ilyen átégés a test belsejére nem terjedt ki. A törés metszetében ui. jól látszik, hogy az anyag megtartotta eredeti vöröses színét. A tál anyagának minden sajátossága egyébként kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a lelet neolithikus. Erre látszik utalni az is, hogy éppen az eltört résznél kezdődött egy nagyméretű bütyök vagy lapos fogantyú. Ennek azonban csak kicsiny része, a széle maradt meg. Ha elfogadjuk azt, hogy a tál a neolithikumtól származik, akkor elsősorban az alföldi vonaldíszes kerámiára gondolhatunk. Ez a fenti lelőhelyen gazdag anyaggal van képviselve. Lelt. sz. 57. 338. 10.

2. *Agyagedény, mely szaruból készült ivókürtöz hasonló (II. t. 2).* Pereme alatt átellenben egy-egy ályukasztatás van. Jósa András szerint „kívülről veres festékkel volt bevonva, mely már nagyrésztben lekopott”. 1888-ban gyűjtötte, a Rakamaz—Timári partomlásból, ill. egy pásttorembertől, aki „ívívízmerítésre használta”. Magassága 10 cm, szájának átmérője 60—70 mm. Lelt sz. 57. 338. 11. Az újabbkőkorba tartozik és lelőhelye alapján a vonaldíszes kerámiába.

3. *Kis edényke (II. t. 1).* Hordó alakú test. Rövid nyakán tányérszerűen bemélyedő perem van, melynek közepén 0,7 cm átmérőjű nyílást látunk. Belseje nem edényszerűen üreges. Csupán 7,5 cm hosszú, 0,7 cm átmérőjű keskeny csatorna halad a test belsejébe. Oldalt két, karokra vagy szárnyakra emlékeztető fogantyú van rajta. Ezek alul a testhez simulnak, felül viszont egyenesen levágtak,

és 3—3 bekarolás van rajtuk. A fogantyú többi oldalát mindenütt egyszerű bekarolások díszítik. Alul 13 pontból álló sor köti össze őket. Ezek felett két vízszintes bekarolás között függőleges, sűrű sávózás látható. E fölött hegyükkel felfelé irányított háromszögek kapcsolódnak egymáshoz. Magassága 10,3 cm. Lelőhelye Rakamaz—Timár közötti partomlás. Régi lelt. sz. I. 1962.

4. *Agyagkorongoeska (III. t. 1, 2)*. Az előbbi edénykével együtt került elő. Mindkét oldala díszített. Egyiken a széle mellett 8 kis bemélyedés látható, ezek közül egy teljesen átlukasztja a tárgyat. A lyukak között pár vonással élethűen és világosan felismerhetően megrajzolt elefánt képét láthatjuk. Az állat feje mögött hétszögletű csillag van. A korong másik oldalán az átfúrásnál kívül csak egy kis lyukacska látható. Középen viszont egy álló *madár* képe van, pár vonással, bekarolva. Jósa András annak idején a következőket jegyezte fel róla: „Valószínűleg tessera (cezirkuszi belépőjegy) készítéséhez való negatív. Római eredetre vall. Az elefánt a szicíliai Catania városának czimere.” A lelet átmérője 4 cm, vastagsága 1,2 cm. Régi lelt. sz. I. 1093.

5. Az előbbinél nagyobb másik agyagkorong (*III. t. 3, 4*), ugyancsak a rakamazi partomlásból. Igen finom iszapolású agyagból, rendkívül jól égetett. Mindkét oldala díszített. Az egyiken (*III. t. 4*) a perem közelében durván bekarolt vonal halad. Ezt keresztben sűrűn rovátkolták. A bekarolásban belüli felületet félhold alakú benyomkodások fedik. Ezeknek öblét azonban 4—4 kis keresztvonallal kitöltötték. Egyes félhold alakú benyomkodások fedik a másikat. A korong ellenkező oldalán (*III. t. 3*) a perem mellett körbehaladó sorban 21 kis lyukacska látható, melyek sekélyek. Ezekben belül karcolt vonal halad körbe, melyet keresztben sűrűn tagoltak rovátkolásokkal. Ezen belül 12, a külső sorban levőkhöz hasonló lyukacska alkot kört. Legbelül egy, a többiekénél nagyobb mélyedés van. A mélyedés és a belső lyukak között egy kifli alakú és egy háromszög alakú bekarolás, valamint egy rovátkolt szélű, kifli alakú bemélyedés van. Átmérője 5,7 cm, vastagsága 1,2 cm. Leltározatlan.

6. *Különlegesen szépen díszített kőbaltája (III. t. 6—8)*. Átfúrásánál eltört. Különossége a kidomborodó díszítése. A kiemelkedő, hátszerű felületek alkotják egyben a díszítés egy részét is. Ezekben a kiemelkedő csíkokon két-két párhuzamos, hosszanti bekarolás fut körbe, ill. végig. Közöttük létraszerűen, keresztbe húzott rovátkolásokat, „V” formájú bevésések sorát láthatjuk. A kidomborodó, díszített felületrész maga is kettős horogra emlékeztető mintát alkot a baltatest mindkét szélesebb oldalán. A két oldalon levő ilyen horgonyalak szárát felül hasonlóan díszített sáv köti össze. A keskenyebb két oldal alsó része is hasonlóan díszített. Lelőhelye: Tiszacsizár, Temető. Kora: a korai bronzkorba, és minden jel szerint a keleti eredetű okkersirok anyagába tartozik. Lelt. sz. 56. 104. 1.

7. Tiszapolgár-Csőszhalomról származó *miniatűr edények (VI. t. 6—10, VII. t. 1—5)*. Kétfülű korsót, szögletes és csongagúla alakú, ovális és lapos tálakat utánoznak. Egy korsó formájú edényke (*VI. t. 10*) belül nem is üreges, csak keskeny nyílás halad a testébe. Talpán nem is áll meg. Kiemelendő egy 1 cm átmérőjű, 0,5 cm magas kis tálka, amely fél mogyoróhéjnál nem nagyobb. Méreteik: 2—6 cm között. Az újabb kőkor végére keltezhető fiatalabb festett kerámia korába és anyagába tartoznak.

8. Rendkívül különös formájú agyagtárgy, talán *edény* vagy *mécses (II. t. 5, VII. t. 6, 7)*. Utóbbi alulról nézve). Alacsony csőtalonon kerek, hengeres, üreges edényt áll. Ennek pereme néhol csorbult, de látható, hogy kissé kihajlik. A testből kétoldalt kissé hegyesedő, belül üreges, karcsonkra emlékeztető ág indul ki. Ezek lefelé kissé lejtnek. A test és a karok üregei egymásba nyílnak. Az egész tárgy leginkább harcicsákányra hasonlít. Lelőhelye Tiszapolgár határa. Kora bizonytalan, valószínűleg újabbkőkori. Hossza 13,5 cm, magassága 6,3, átmérője 3,5 ill. 4 cm. Lelt. sz. 57. 48. 9.

9. *Kacsa alakú edények töredékei (IV. t. 6. és 7)*.

a) Ismeretlen lelőhelyről, Szabolcs megye területéről származik. Az állat testének hátsó fele maradt meg. Felül két-két párhuzamosból álló szalagok díszítik, melyek ívelten haladva egymást keresztelik. Ezeket a párhuzamosokat kívül pontsorok kísérik. Lábának egykori helye látszik. Lelt. sz. 57. 235. 37.

b) Nagyobb kacsa alakú edény farokrésze. Fűzesabonyban találták. Lelt. sz. 57. 269. 1.

c) Kacsa alakú edény farokrésze, beszúrkált pontsorok díszítik. Szabolcs megyei lelet. Lelt. sz. 62. 177. 1.

Mindhárom lelet a megye korai bronzkorába keltezhető.

10. *Sajátos formájú hálónéhezék.*

a) Diszkosz formájú nehezék (IV. t. 3). Felső részén két széles átfúrás van. Felettük a diszkosz széle le van egyenesítve és hosszában csatornaszerűen ki van mélyítve. Minden jel szerint a célból, hogy jól hozzáférhetővé válamihez. Krétán, Tylissos-ban teljesen hasonló agyagtárgyakat találtak, melyek botra szerelt agyag baltafejek voltak.¹ — Átmérője 8,3 cm. Lelelhelye Tiszánagyfalu határa. Kora az újabb kőkor, valószínűleg a vonaldíszes kerámia. Bokros-Búzáspart lelőhelyen teljesen hasonló nehezékeket az alföldi vonaldíszes kerámia leleteivel együtt találtunk. A Dunántúlról, Esztergom környékéről több hasonló ismeretes, ugyancsak a neolithikumból.² Lelt. sz. 56. 109. 1.

b) Hálónéhezék (IV. t. 1), melynek formája boltíves kapura emlékeztet. Felső részén két átfúrás van. Igen finom kidolgozású, simított felületű. Lelelhelye Tiszapolgár, Téglaszín. Az újabb kőkorba tartozhat. Lelt. sz. 56. 187. 8. 8 cm magas.

c) Az „a” leletre erősen hasonlító hálónéhezék. Kenézlőről származik, biztosan neolithikus (IV. t. 4). Egyik oldala kissé homorú. Átmérője 7,3 cm. Lelt. sz. 57. 400. 1.

d) Csepp formájú nehezék (VII. t. 8), felső, elkeskenyedő végén átfúrva. Ez a vége két sarkosan kicsücskösödik, szinte szarvhoz hasonlóan. Kora teljesen bizonytalan, de őskori eredetű. Hossza 9,7 cm. Lelelhelye Nagyhalász, Telektanya. Lelt. sz. 57. 289. 11.

11. *Női felsőtestet ábrázoló lapos tőrédék, agyagból (V. t. 7.).* A szinte edény falára emlékeztető test elülső lapján két dudor a melleket jelzi. A lapos, kissé ívelődő testből vastagodva indul ki a nyak, melyről a fej letört. Ugyancsak vastagodni kezd a vállak vége is, ahol a karok indultak. Hogy nem az edény peremére alkalmazott ábrázolással állunk szemben, azt az mutatja, hogy a karcsónkok alatti részen, tehát a „hónalj”-ban az idől teste befejezett, el van simítva, tehát nem törhetett ki edényoldalból. Továbbá az is, hogy a mellek a gyengén hajlott test konkáv oldalán vannak, azaz, ha a lelet edényoldal része lett volna, akkor a keblek a belső oldalra kerültek volna. Magassága 7,8 cm, szélessége 8,5 cm. Vastagsága 1—1,5 cm. Ismeretlen Szabolcs megyei lelőhelyről származik. Egészen biztos, hogy újabb kőkori, és valószínű, hogy a vonaldíszes kerámia leletei közé tartozik. Lelt. sz. 56. 217. 6.

12. *Orsószerű agyagtárgy, talán idől (III. t. 5).* Pálca alakú, mindkét vége felé keskenyedő, hátoldalán laposodó test. Elülső részéből és két oldalából összesen 5 küllőszerű fog, ill. csont áll előre és oldalt. Hossza 7,2 cm. Szabolcs megyében találtak. Az újabb kőkorba keltezhető. A hasonló leletek rendeltetését általában nem lehet meghatározni. Lelt. sz. 57. 411. 1.

13. *Agyag-csomb (V. t. 2).* Kis diszkoszalak, négy, szimmetrikusan elhelyezett fúrással. A Rakamaz—Timári partomlásból származik, és a vonaldíszes kerámia lelete. Átmérője 2,8 cm. Lelt. sz. 55. 25. 10.

14. *Szavismrhák szavít, vagy vadkanagyarat (?) utánozó agyagtárgyak (III. t. 9—12).* Agyagkarikák töredékei nem lehetnek, mert két töredék egy-egy vége teljesen elkeskenyedik, egy másik töredék vége pedig (III. t. 10) legömbölyítve végződik. Méreteik: 4—7 cm hosszúak. Lelelhelyük: Tiszadob, Ókenéz, ahol Csallány Dezső a vonaldíszes kerámia gazdag leletanyagával együtt találta őket. Lelt. sz. 61. 15. 5.

15. *Tányér alakú agyagtárgy (V. t. 5),* pereme közelében két, egymáshoz közelfekvő átfúrással. Ismeretlen, Szabolcs megyei lelőhelyről származik. Átmérője 6,8 cm. Feltétlenül újabb kőkori.

16. *Agyagból készült miniatűr balta (V. t. 3).* Átfúrt kőbaltát utánoz, és az átfúrásnál kiszélesedik. Ismeretlen Szabolcs megyei lelőhelyről való. Kora lehet az újabb kőkor, de a késői rézkor (péceli kultúra) és esetleg korai bronzkor is. Lelt. sz. 57. 410. 1. Hossza 6 cm.

17. *Pelta alakú agyagtárgy (V. t. 8).* Alsó éle egyenes, a másik három befelé ívelődik. Felső részén két átfúrás van. Hálónéhezék is lehetett, de nyakba akasztott díszként is viselhették. Legnagyobb mérete 11 cm. Lelelhelye: Tiszánagyfalu, Óstelep. Talán újabb kőkori eredetű. Lelt. sz. 56. 109. 3.

¹ Hazzidakis, J., Tylissos. Villas minoennes. Études Crétoises 3. (Paris 1934) XXX. t. 1.

² A leletek az esztergomi múzeumban vannak.

18. *Kettősbalta alakú, nyeles amulett, bronzból (V. t. 1).* Szabolcs megyéből származik, kora a késői bronzkor. 4,5 cm hosszú.

19. *Neolitikus ülő szobor vagy ember alakú edény lócájának egyik lapos lába (V. t. 6).* Lefelé kissé kiszélesedik és piciny talpa van. Hossza 7,3 cm, szélessége 5,5 cm, vastagsága 6 mm. Pontos lelőhelyét nem ismerjük, de Szabolcs megye területén került elő.

20. *Újabbkőkori, ember alakú szobrok lábai.*

a) Kenézlő, Szérúskertből (VI. t. 4). Széles, szögletes, a lábszártól jól elkülönülő talprésszel. A térdnek megfelelő részen gömbölyű csappal volt a test többi részéhez erősítve. Hossza 6 cm. Kora a tiszai kultúra. Lelt. sz. 55. 10. 112.

b) Paszab, Övedről (V. t. 4). Hosszú láb, melynek lábfeje két csücsökre oszlik. A szobor jobb lába volt, mert látható, amint felső részének egyik oldala a törzhöz ívelt vonallal csatlakozott. Hossza 14 cm. Kora a késői neolitikum. Lelt. sz. 55. 20. 3.

c) Tiszapolgár, Csőszhalomról származó leletek. Az egyik lefelé keskenyedő lábszár, lábfeje egészen kicsiny. A törzhöz való átmenetnél tört el. Hossza 9,3 cm (VI. t. 5). Lelt. sz. 56. 184. 30. — Egy másik példány az előbbihez hasonló, de alacsonyabb és zömökebb (VI. t. 3). 5,2 cm hosszú. Lelt. sz. 56. 184. 31. — A harmadik példány talprésze, valamint a lábszár hátsó és oldalsó részei pontbenyomásokkal vannak díszítve (VI. t. 1). A lábszár ferde, előre lejtő síkkal csatlakozott az egykori testhez. 3,8 cm magas. Lelt. sz. 56. 184. 32. — Végül ismeretes még egy szinte facipő alakú lábfej is, hossza 3 cm (VI. t. 2). Lelt. sz. 56. 184. 33.

21. *Állatalakkal díszített fedő töredéke (II. t. 3).* A fedőtest maga kúp formájú volt. Tetején az állattest egyben fület is képzett, ennek megfelelően az állat mellső és hátsó lábai között félkör alakú nyílás volt. Azaz az állat álló helyzetben volt a fedő tetején. A lelet Tiszadob, Borzík lelőhelyéről származik.³ Vagy a késői neolitikum, vagy a bodrogkeresztúri kultúra lelete. Lelt. sz. 56. 7.

22. *Állat alakú méces (II. t. 4),* mely Tiszapolgár, Csőszhalomról származik. Igen sematikus ábrázolás, az állat fejét pl. egy igen kicsiny nyúlvány jelzi. Így az állat faja nem is állapítható meg. Juhra vagy sertésre gondolhatunk.⁴

* * *

Áttekintve az ismertetett tárgyak sorát, azonnal szembetűnik, hogy azok nem egyforma jelentőséggel bírnak. Éppen ezért elsősorban azokkal foglalkozunk a továbbiakban, amelyek segítségével fontosabb következtetéseket nyerhetünk. Főleg az 1. sz. különleges tálra, valamint a 21. sz., állatalakkal díszített fedőtöredékre vonatkozik ez. Végül röviden és csoportosítva tárgyaljuk a többi leleteket is.

A 21. sz. *fedőtöredék (II. t. 3)* esetében igen fontos és eddig eldöntetlen kérdés, hogy milyen állat is van a fedő tetején. Patay P. rókára gondolt.⁵ Tüzetesebb vizsgálat azonban valószínűvé teszi, hogy az őskori művész nem rókát, hanem figyelő állásba helyezkedett kutyát igyekezett megmintázni. Mindenképpen ragadozóállatról van szó.

A hasonló típusú fedőket a közelmúltban összefoglaltuk.⁶ Bár a felsorolást néhány további analógiával is kiegészíthetjük, a kialakított képet ez nem változtatja meg. Sőt! Az újabbakból is hasonló következtetést vonhatunk le. Dévaványán a Sártó lelőhelyen szórványként került elő egy

³ Patay P., Arch. Ért. 77 (1950) 113.; Szabolcs vármegye Alispánjának évi Jelentése, 1938. 93.

⁴ Hasonló állat alakú méces Erősdről is ismert. (Makkay J., Arch. Ért. 86. 1959. 132—133., XXIII. t. 5, 6.) Még jobban hasonlít a Csőszhalmihoz egy Zengővárkonyban talált méces: Dombay J., Die Siedlung and das Gräberfeld in Zengővárkony. Arch. Hung. 37 (Bp. 1960) 219., XCI. t. 6.

⁵ I. h.

⁶ Makkay J., Arch. Ért. 86 (1959) 123—132.

újabb példány, melynek fogantyúja egy igen ügyesen formált kutyaalak.⁷ A kísérő leletek a vonaldíszes kerámiába tartoznak. A kutyaalakkal díszített fedő csakis a tiszai kultúrából juthatott a vonaldíszes kultúra anyagába. Ez tehát a két nagy kultúra közvetlen érintkezését bizonyítja. Az ilyen fedők ui. a tiszai kultúra északibb leletanyagában, ill. a vele kapcsolatos északibb kultúrák leletei között gyakoriak. A kenézlői,⁸ a tiszalöki⁹ és esetleg a tiszadob-borziki¹⁰ állatalakos fedők a tiszai kultúra leleteivel vagy azonos korú leletekkel kerültek elő. Könnyen lehetséges az is, hogy egy Borsodon talált állatszobor ugyancsak hasonló fedő fogantyúja volt.¹¹ Ha ez igaz, akkor ez a tiszai kultúrának a bükkire gyakorolt közvetlen hatását, a két kultúra érintkezését bizonyítja. Mindezek a fedők a körvonalazott korai csoportba tartoznak.

A morva festett kerámia hasonló fedőinek egy része még egyidős lehet a tiszai kultúra leleteivel. De már valószínűleg későbbiek a Répcevisen talált miniatúr, állatalakos fedő,¹² valamint a lengyeli kultúra újabban közölt ilyen fedői.¹³ Az előbbi feltehetően a morva festett kerámiának a dunántúli területekre gyakorolt hatását mutatja, ha nem számolunk azzal, hogy a Dunántúl bizonyos területein a morva festett kerámia mint önálló kultúra is szerepelt. Ez ugyanis elképzelhető a zselizi és bodrogkeresztúri kultúra közötti időszakban. Ezt mondhatjuk két, Ausztriában talált analóg fedőről is.¹⁴ A Zengővárkonyban talált, említett példányok Dombay szerint vadkant ábrázolnak. Ennek érdekes voltát az alábbiak bizonyítják.

A kutatás egyértelműen elfogadta azt a feltevést, hogy az ilyen fedők eredete Elő-Ázsiában, illetőleg a Földközi-tenger keleti medencéjében keresendő, és onnan jutottak el Közép-Európába is.¹⁵ A délkelet-európai fedőket elsősorban a mochlosi fedővel és egy Tepe Giyan-i festett ábrázolással hasonlították össze, főleg a Tîrgu Ocna-i leletet.

Egy Mezopotámiában, Ur-ban talált terrakotta fedő, melynek tetején *vadkanszobrocskát* látunk, csak megerősíti ezt a felfogást. Ennek kora a III. Uri dinasztia ideje,¹⁶ tehát a harmadik és második évezred fordulója. Tehát csak a legkésőbbi európai állatalakos fedőkkel lehet egykorú. Jelentősége nem is abban van, hogy a típus elő-ázsiai eredetét bizonyítja, hanem abban, hogy ez az az Európán kívüli lelet, amelyik a leginkább hasonló akár a dél-európai, akár a magyarországi példányokhoz. Mint láttuk, vadkan volta is rokon vonás.

⁷ Ötezer éves bonbonnière és kutyafejes fedő. Magyar Nemzet, 1960. június 29., 5. oldal.

⁸ A MNM Orsz. Tört. Múzeum cserépgyűjteményének leltára, 1948. 48.

⁹ Uo., 1944. 42.

¹⁰ Patay P., i. m.

¹¹ Tompa F., Die Bandkeramik in Ungarn. Arch. Hung. 5—6 (Bp. 1929) XXV. t. 8.

¹² A MNM Orsz. Tört. Múzeum cserépgyűjteményének leltára, közöletlen.

¹³ Dombay J., i. m. 218., LXXXIX. t. 2—3.

¹⁴ Willvonseder, K., Die ur- und frühgeschichtliche Forschung in Österreich, 1935. Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit 12 (1936) 184., XL. t.; Pittioni, R., Urgeschichte des Österreichischen Raumes. (Wien 1955) 183.

¹⁵ Vulpe, R., Figurine thériomorphe de la Cucuteni B. JPEK 12 (1938) 64., 3., 6. kép.

¹⁶ Woolley, L., Ur Excavations. IV. The Early Periods. (London 1955) XXI. t. U. 17620.

Byblos Moyen 2-ben egy alabástromfedő került elő, melyen hátsó lábain ülő bikát látunk. Ez talán 2000 körülre keltezhető. Ebben a rétegben Minoen Moyen II. hatások mutatkoznak, tehát számolni lehet a krétai állatalakos (bár a byblosinál jóval korábbi) fedőkkel való kapcsolattal.¹⁷

Természetes, hogy Elő-Ázsiában nemcsak ilyen egyszerű kidolgozású állatalakos fedőket találhatunk. Kül Tepe-n a korai építési rétegből került elő egy fedő részlete.¹⁸ Rajta domborított ábrázolást látunk: hátán fekvő férfi mellett, mellső lábain nyugvó, felfelé néző oroszlán hasal. Kora a harmadik évezred vége. Az ábrázolt témának a magyarázatát a Tepe Hissar-on talált, a harmadik évezred végére keltezhető fedő adja meg.¹⁹ A két lelet rendkívül hasonlít egymásra. Itt Hissar III B rétegében találtak lapos edényfedőt. Rajta kimúlt bikát látunk, mellette támadó helyzetben oroszlán hever.²⁰ A két fedő között szoros kapcsolatot kell látnunk. Azt is bizonyítják, hogy az ábrázolt oroszlánok a bika, ill. ember ellen aratott győzelmükkel szimbolikusan megvédik az edény tartalmát.

Egy nuzi pecsételőn hasonló jelenet látható. Itt azonban egy bika-ember őrzi egy templom bejáratát, de ez oroszlánt győzött le.²¹ Egy, a larszai periódusba tartozó leletnél viszont már egy oroszlán véd egy alapítási áldozati tárgyat, egy *rézlemezt*.²²

N. Petkov összefoglalásában utalt arra, hogy hasonló fedők szarmata leletek között is vannak.²³ Szerinte is, a fedőn fekvő állatok szimbolikusan az edények, a fedőkhöz tartozó edények tartalmát őrizték. Felfogása helyesnek látszik. Elsősorban az utal erre, hogy a szóban forgó állatok jó része kutya, az ember javainak ősidők óta állandó őrzője. A kutyán kívül előforduló más állatok, pl. oroszlán, tigris vagy párduc (Tîrgu Ocnán és Valea Lupului-ban) és vadkan, mint ragadozó állatok, vagy vadságukról köztudott, mindenkori számára félelmetes állatok. Hogy mindezekben az esetekben az állatszobrocskák tényleg hivatottak voltak szimbolikusan őrizni az edények tartalmát, arra a leleteken kívül más, közvetlen bizonyítékaink is vannak.

Asszurban, Aššur isten templomának a kapuját oroszlánpár szobra őrizte. A templom erődítményeinek alapozásában oroszlánszobor volt

¹⁷ *Dunand, M.*, Fouilles de Byblos. I. 1926—1932. (Paris 1937) 147., CXLIX. t. 2956. Ezt a byblosi leletet már *M. Money-Coats* összehasonlította a mochlosi pyxis fejlődésével: A stone bowl and lid from Byblos. Berytus 1936. 139. Legújabbban *R. W. Hutchinson* is elfogadja a mochlosi és a byblosi állatalakos fedők közötti kapcsolat meglétét: Prehistoric Crete. (Harmondsworth 1932) 103. Szerintünk a mochlosi fedő, a byblosi 2300—2100 közé való bizonytalan keltezése esetén is korábbi.

¹⁸ *Özgül, N.*, Marble idols and statuettes from the excavations Kültepe. Belleten 21 (1957) 78., 12. kép.

¹⁹ *Schmidt, E. F.*, Excavations at Tepe Hissar, Damghan. Publ. of the Iranian Section of the Univ. Museum (Philadelphia 1937) 191., 112. kép.

²⁰ Az abszolút időadatokat *P. van der Meer rendszere* alapján adjuk: The chronology of Ancient Western Asia and Egypt. 2. kiad. (Leiden 1955) Synchronistic Table 1—4.; Legújabbban vö. *Hayes, W. C.* — *Rowley, M. B.* — *Stubbings, F. H.*, Chronology. Egypt; Western Asia; Aegean Bronze Age. The Cambridge Ancient History, Rev. Ed. Vol. I. Ch. VI. (1932) pass.

²¹ *Van Buren, E. D.*, Homage to a deified king. ZfA 50 (1952) 117.

²² *Parrot, A.* — *Noigayrol, J.*, Revue d'Ass. 42 (1943) 2.

²³ *Petkov, N.*, Ornament décoratif animal... de Gorni Pasarel. Bull. de l'Inst. Arch. 21 (Szófia 1957) 291., 1. kép.

elrejtve, hogy a templomot mindig megvédje nemkívánatos látogatóktól.²⁴ Mari-ban két bronz oroszlánszobor volt felállítva a templom és a zikurratu kapujánál, és további oroszlánszobrok voltak a szent körzetben.²⁵ Céljuk a templom őrzése volt. A források említik azt is, hogy Zimrilim, Mari királya (1722—1690) oroszlánszobrokat állított Dagan templomának a védelmére.²⁶

Sumu-ilu-nak, a larszai dinasztia királyának uralkodása idején (1824—1796) Inanna templomának külső kapujához rézből készült két oroszlánszobrot helyeztek el.²⁷ Ez a szokás mindenestre ősi sumer gondolat öröksége lehet. Tudjuk ugyanis, hogy Lagasban Entemena állított fel apjához (?) Eannatumhoz hasonlóan Ningirsu temploma előtt fa oroszlánszobrot.²⁸ Kőoroszlánok őrizték Kalah-ben (Nimrud) Bêlit-mâti templomának a bejáratát,²⁹ vagy a Khorsabad-i palota belsejébe vezető utat is.³⁰ A Harmal-i templom egyik kapuját életnagyságú terrakotta-oroszlánok vigyázták. (Seton Lloyd, *Die Kunst des Alten Orients*. 1961. 138.)

Mindezeknek a szimbolikus őrztést célzó emlékeknek a keletkezése feltétlenül sumer hagyományokra megy vissza. Erre utal, hogy Urukban a „Fehér Templom” alapozásában egy párdúc és egy oroszlán csontvázat találtak meg.³¹ Ezek mint áldozati állatok kerültek oda, és feladatuk az volt, hogy örökké ottmaradva, őrizzék a templomot.

Hozzátehetjük: nemcsak az oroszlánnak volt meg ez a szimbolikus ereje és szerepe. Hasonló adatokat a kutyáról is ismerünk. Kis-ben, a könyvtárszobában (épült 1800—1700 körül) három kis kutyaszobor volt a padló alá elásva.³² Ezek már agyagból készültek. Egyikre a következők voltak karcolva: „Biter of his enemy”. Ez és hasonló feliratok kétségtelenné teszik, hogy az ilyen rejtett szobrocskák szerepe mi volt. Mindenkinek az ellenségei voltak, aki a házhoz gonosz szándékkal közelített, ideszámítva a gonosz szellemeket, démonokat is. S. Langdon utal a hasonló görög és római elképzelésre.

Későbbi időkben további adatokat említhetünk. I. Nabukudururur (1135—?) egy templom küszöbe alá két-két, aranyból, ezüsből és bronzból készített kutyaszobrot rejtett el.³³ Urban, abban a palotában, melyet Nabu-Na'id király (555—538) építtetett leánya számára, az egyik szoba

²⁴ Van Buren, E. D., *The fauna ancient Mesopotamia as represented in art. Analecta Orientalia* 18 (Roma 1939) 6.

²⁵ Parrot, A., *Les fouilles de Mari. Syria* 19 (1938) 25.: „Deux lions de bronze... qui gardaient précisément l'intérieur de la porte du Sanctuaire que nous avons décrit.” X. tábla.

²⁶ Dossin, G., *Les noms d'années et d'éponymes dans les „archives de Mari”*. *Studia Mariana* (Leiden 1950) 58.

²⁷ Van Buren, E. D.: i. m. 7., Gadd, J. C.—Legrain, L. etc., *Ur Excavations II. The Royal Inscr.* (London 1928) 64 skk.

²⁸ Sollberger, E., *Deux pierres de seuil d'Entemena. ZfA* 60 (1952) 27.

²⁹ Gadd, J. C., *The stones of Assyria.* (London 1936) 126., az oroszlánszobrok a zikkuratutól DK-re levő kis templom bejáratát őrizték.

³⁰ Van Buren, E. D., i. m. 7.

³¹ Heinrich, E., *Forschungen in der Umgebung von Warka. VIII. Bericht. Abh. der Preuss. Akad. der Wiss.* 1936. *Phil.—Hist. Klasse* (Berlin 1937) 31., 43. tábla B.

³² Langdon, S., *Excavations at Kish. Vol. I.* (Paris 1924) 91., 114.

³³ Ua., *Vorderasiatische Bibliothek. IV.* (Leipzig 1911) 164 skk.

falának alján két kis bronz kutyasobrot találtak.³⁴ Aššurbanapli (668—626) ninivei palotájának a bejáratánál Layard 5 kutyasobrot talált befalazva.³⁵ Nippurban Enlil isten szent körzetében, az „Ekur”-ban az egyik helyiség padlózata alatt hat bronz kutyasobrocskát találtak, melyeket annakidején a „gonosz szellemek” elriasztására tettek oda.³⁶

Hettita szövegek érdekesen tudósítanak arról, hogy mikor is történt ezeknek a sobrocskáknek az elhelyezése. Már állott a ház négy sarka, sarokköve, amikor a megfelelő szertartások kíséretében bizonyos pontosan meghatározott helyekre 2 pár, ezüstjáromba fogott vasökröcskét és egy shekel súlyú arany oroszlánsobrocskát kellett elhelyezni.³⁷ Korábbi sumer szövegből viszont azt tudjuk meg, hogy egy templomot „fehér és fekete kutya” őrzött.³⁸ Szimbolikusan vagy a valóságban? Egy másik szöveg viszont arról tudósít, hogy az Isin-i templomot kutya őrizték.³⁹

Az ilyen őrzésnek tehát már a sumer korban három fajtája alakulhatott ki: valóságos élő állatokkal, a bejárat elé állított nagyméretű állatszobrokkal, és végül a falakba vagy alapozásba rejtett kisebb sobrocskák-
nak, vagy állathulláknak az elhelyezésével igyekeztek elérni a célt.

A fentiekkel a legszorosabb kapcsolatban van a következő hazai adat. A jászdözsai korai bronzkori telepen egy *paticsház falában*, abba szinte beleépítve két kutya csontvázát találták meg.⁴⁰ Ennek a jelenségnek az értelmezése világos az elmondottak alapján: a két feláldozott kutya a ház védelmét volt hivatva ellátni, kimúlása után is.

A Földközi-tenger keleti medencéjében kétségtelenül az i. e. 2400 körülre keltezhető mochlosi állatalakos fedő a legrégebbi ilyen lelet mind ez ideig.⁴¹ Ez steatitból készült pyxis fedele volt. A tetején levő állat alighanem vadkutyát ábrázol. Az edény maga pedig igencsak értékes aranykincsek elhelyezésére szolgált. Erre enged következtetni egy analógia is: Tut-ankh-Amon (i. e. 1300 körül) alabástrom vázájának a fedelén is kutyafigura ül.⁴²

A kincsnek, épületnek ezt a szimbolikus őrzését valló szokást a mykénéi hitvilág és művészet közvetítette a homéroszi görögség felé. Erre utal az ötödik mykénéi aknasirban talált faládika, fedelén kutya féldomborművével.⁴³ B. Schweitzer az ábrázolás eredetét egyiptomi őbirodalmi emlékek között keresi, nem teljes sikerrel. A tetőn nyugvó állat szerepét viszont a

³⁴ Woolley, L. C., The Excavations at Ur, 1923—24. The Antiquaries Journal 5 (1925) 383., XL. tábla 2.

³⁵ Van Buren, E. D., Foundation figurines and offerings. é. n. 56., 36. kép.; *Ua.*, i. m. 18.; Langdon, S., i. m. (1924) 91.; Ebeling, E., Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts. Wiss. Veröff. d. deutschen Or.—Ges. 28 (Berlin—Leipzig, 1915—19) Vol. I. 298. sz.

³⁶ E. W. (E. Weidner), Nippur. AfO 19 (1959—60) 199.

³⁷ Pritchard, J. B., Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament. 2. kiad. (Princeton 1955) 356.

³⁸ Lutz, H. F., Selected Sumerian and Babylonian Texts. Publ. of the Babylonian Section Vol. I. No. 2. (Philadelphia 1919) 39—40.

³⁹ Nougayrol, J., Textes et documents figurés. Revue d'Ass. 41 (1947) 37.

⁴⁰ Gallus S., A Jászberényi Múzeum Évkönyve 2 (1938—43) 37.

⁴¹ Marinatos, Sp., Kreta und das Mykenische Hellas. (München 1959) 68., 6. kép.; Vö. 17. j!

⁴² Schaeffer, C. F. A., Ugaritica II. (Paris 1949) IX. tábla.

⁴³ Schweitzer, B., Hunde auf dem Dach. Ein mykenisches Holzkästchen. Ath. Mitt. 55 (1930) 107—118.

ládikában egykor tartott ékszerek szimbolikus őrzésében látja. Így már könnyen érthető, hogy honnan jutott a korai görög irodalomba a szimbolikus őrzés hite. Homérosz mondja Alkinoosz palotájáról a következőket:

„Kétoldalt szinarany meg ezüst ebek álltak előtte,
mit mind Héphaisztosz remekelt leleményes eszével,
hogy palotáját őrizték a nagy Alkinoosznak;
és e kutyák soha meg nem öregszenek, élnek örökké.”⁴⁴

Priamosz palotájának a kapuját már élő kutyák őrizték:

„S végül nyers húson marakodnak tán a kapuknál
kinn a kutyák, ...”⁴⁵

Eumaiosz szintén a kutyákra bízta kunyhóját, pásztor lévén:

„Ám Odüsszeusz s a kutyák látták; a kutyák nem ugatták,
iszkoltak nyöszörögve az udvar mély zugolyába.”⁴⁶

C. H. Gordon szerint az, hogy a legmagasabb irodalom paloták körül élő, kapukra vigyázó kutyákról beszél, a régi szemita irodalomban analógia nélkül van.⁴⁷ Mint kivételt, egyedül a Pabel és Keret királyok palotája előtt örökös kutyákat említi.⁴⁸ Feltételezi, hogy ez Ugaritban indoeurópai befolyásra vezethető vissza. A fentiek alapján azonban világos, hogy mind a valóságos, mind a szimbolikus, kutyával való őriztetés ismert volt korábbi előzsidai népeknél is. Indoeurópai hatásra gyanakodni tehát teljesen felesleges. A háznak, palotának, templomnak kutyával való őriztetésében nem kell idegen eredetet keresni, akármely nép vagy kultúra irodalmi hagyatéka vagy leletei között is találjuk meg. Ez a földműveléssel és pásztorodással foglalkozó népeknél mindennapi és ősi időkre visszanyúló szokás volt. Az, hogy Homérosznál még király palotáját is kutyák őrizték, a rabszolgatartó társadalmuk patriarchális voltával magyarázható.

A szokás szimbolikusá válására vonatkozó adatok azonban elsősorban az elő-ázsiai területen sűrűek, és ott a legkorábbiak. A kutyával, esetleg oroszlánnal való jelképes őriztetés szokásában (Alkinoosz palotája) már inkább gondolhatunk keleti hatásra. Ez a művészetben és az irodalomban párhuzamosan érvényesülhetett. A Homérosszal egykorú vagy vele kapcsolatot mutató keleti irodalmakban pedig csak azért találunk elszórt adatokat valóságos élő kutyáknak paloták előtt való őrködésére, mert keleten a társadalom fejlettsége jóval meghaladta a homéroszi társadalom patriarchális fokát. Mint láttuk, a korai sumer adatok szerint egykor ott is szokás lehetett élő kutyákkal őriztetni templomokat.

Semmiképpen sem lehet azonban arra gondolnunk, amit F. Dirlmeier feltételez. Szerinte az ugariti legendában előforduló, a királyi palota előtt őrködő kutyák görög hatásra jelennek meg a Keret-legendában.⁴⁹

A görög emlékek helyzetéhez hasonlóan, keleti befolyást, vagy inkább ősi hagyomány Itáliában való megőrzését kell látnunk abban a ház alakú

⁴⁴ *Odüsszeia*, VII. 91—94. A homéroszi idézeteket Devecseri Gábor legújabb fordítása után adjuk. (Magyar Helikon, Bp. 1960).

⁴⁵ *Iliász*, XXII. 66—67.; Uo., 380.

⁴⁶ *Odüsszeia*, XVI. 162—163.

⁴⁷ *AJa* 56 (1952) 93—94.

⁴⁸ *Pritchard, J. B.*, i. m. ANET, 145., 147.

⁴⁹ *Homerisches Epos und Orient. RhM* 98 (1955) 21.

etruszk urnában, melynek tetején két párdúc fekszik.⁵⁰ (Az oroszlán vagy leopárd megjelenik, mint etruszk sírt őrző szobor is.⁵¹) Ennek keleti előzményeként elég talán utalni a Kara-öjüki,⁵² vagy a még jóval korábbi hederai, ibn-ibrak-i, Umm katafa-i, és a kőzékori, Beni Braç-i ház alakú urnákra,⁵³ tetejükön állatszobrokkal.

További, egyelőre el nem dönthető, de fontos kérdés marad az *Európán belüli kontinuitás kérdése*. Azaz annak a lehetősége, hogy a neolitikum végén, ill. az Early Minoan II. periódusában itt élő szokás (állatalakos fogantyújú fedők készítése) nem érte-e meg a mykénéi világot, és annak a közvetítésével a homéroszi kort is. A legfiatalabb dél-európai kutyaalakos fedők 2000 körülre keltezhetők.⁵⁴ Így időben igen közel állanak a Középső Hellászi kor kezdetét, az 1900 körüli időt jelentő legkorábbi indoeurópai vándorláshoz. Azaz megvan a mykénéi kor felé való hagyományozódásnak a lehetősége. A szokás ebben az esetben is elő-ázsiai eredetű. De így még a harmadik évezred közepe előtt lejátszódott, keletről kiinduló hatást kell feltételeznünk. Ilyen hatást a kisplasztika más alkotásai alapján csaknem ugyanazokban a kultúrákban és területeken is ki lehet mutatni, amelyekben és ahol a kutyaalakos fedőket is megtaláljuk.⁵⁵ Ez az időpont a *tiszai kultúra fellépésének ideje*, és maga a keleti hatások terjedése éppen a tiszai kultúra és a vele rokon csoportok kialakulásával kapcsolatos.⁵⁶ Szerintünk éppen a kutya alakú fogantyúval ellátott fedők esetében a tiszai kultúra előázsiai kapcsolatai függetlenek és korábbiak (cca 2800 körülre keltezhetően) a krétai—előázsiai érintkezést bizonyító megfelelő adattól, azaz a mochlosi fedő valószínű keleti eredetétől. Mindkét művelődési kör közös gyökérről nyerhette el az állatplasztika eme újszerű alkalmazásának szokását.

A görög területek és Kisázsia és Szíria—Fönícia között a mykénéi korban kialakult erős kereskedelmi és kulturális kapcsolatok, valamint a mykénéiek kolonizációs törekvései további hatásokat közvetítettek a mykénéi művészetre és az irodalomban tükröződő hitvilágra is. Esetleg egy ősidők óta helyben élő, már-már lappangó szokást, a kutyaival (ragadozó állattal) való szimbolikus örködtetést is új életre kelthették. A Homérosznál megjelenő ilyen adatok azonban semmiképpen sem korabeli friss keleti átvételek, hanem a mykénéi társadalom emlékét őrző sorok.

⁵⁰ Pallottino, M., The Etruscans. (Harmondsworth 1956) II. tábla A. kép, Chiusi-ből, 600 körülre keltezhető.

⁵¹ Kohler, E., An etruscan tomb-guardin. Expedition 2 (1960) 25 skk.

⁵² Behn, Fr., Hausurnen. Vorgeschichtliche Forschungen I/1. (Berlin 1924) 68., XXXI. t. a—b.

⁵³ Jirku, A., Die Ausgrabungen in Palästina und Syrien. (Halle 1956) 77—78.; A házmodelleknek — tetejükön az ember- vagy állatábrázolással — déli kapcsolataival említett tanulmányunkban röviden már foglalkoztunk (Arch. Ért. 86. 1959., 130., 64. j.), de ez a kérdés feltétlenül további kutatásokat igényel, elsősorban az állatfejes oromzatú szentélyekkel és szentélymodellekkel, valamint a vonatkozó írásos forrásokkal kapcsolatban.

⁵⁴ Makkay J., i. m. 129—130.

⁵⁵ Makkay J., Die balkanischen, sog. kopflosen Idole. Acta Arch. Hung. 14 (1962) 1 skk.

⁵⁶ A tiszai kultúra körében fellépő és Elő-Ázsia területének anyagával feltűnő rokonságot mutató egyes emlékeket „Korai mezopotámiai és dél-európai istenábrázolások, és kapcsolataik a leletanyagban és mitológiában” c. tanulmányomban tárgyalom. Acta Arch. Hung. szerkesztés alatt.

Nem kérdéses, hogy valóban szimbolikus őrizettel van dolgunk az ilyen fedők esetében. Hivatkozhatunk arra, hogy Kish-ben sok nagy edényt találtak, amelynek füleit vagy fülét nő alakjában mintázták meg, vagy sematikus nőalakokkal díszítették. E. Mackay szerint ezáltal a korszok tartalmát az ábrázolt istennő oltalma alá helyezték.⁵⁷

A szimbolikus őriztetésnek más formáit is ismerjük. Sok adat van a kigyónak, máskor sárkánynak a kincsőrző szerepére.⁵⁸ Ilyen sárkánykigyó elhagyott templomot, de kincsházat vagy szobát is őrzött a kései görög felfogás szerint. Nem lehet tehát meglepő és teljesen hihető, hogy az őskori ember ezt a feladatot leghűségesebb társára, a nyáját és házát éjjel-nappal őrző kutyára, vagy a vadságáról és erejéről ismert és félt oroszlánra bízta.

Már említettük, hogy a mykénéi fadobozkához hasonlóan a mochlosi pyxist is fémekszereket, kincseket őrző edénynek lehet tartani. Ezekon kívül csak egy adatot ismerünk még állatalakos fedővel ellátott edény formájára nézve.⁵⁹ Ez Tiszapolgár-Basatanyán egy rézkori sírban került elő. Előkerülési körülményeiből rituális rendeltetésére lehet következtetni.⁶⁰ Mivel a fedőn ülő kutya analógiái Elő-Ázsia felé mutatnak, hasonlítsuk össze ennek a korszoknak a formáját is mezopotámiaiakkal. Mégpedig egy Lagas-ban talált, közismert reliefen ábrázolt edénnyel.⁶¹ Ennek a kora a 3. évezred első fele. Lényegtelen különbségeket leszámítva (a domborműn fémből készült korszót látunk, amelyhez könnyű volt kiöntőcsövet készíteni) a két edény rendkívül hasonlít egymásra. A párhuzam még meggyőzőbb lesz akkor, ha megnézzük, a telloh-lagasi domborművön milyen formájú edénybe öntenek folyadékot ebből a korszóból. Egy talpas tálát láthatunk, melyből növények nőnek ki. Ezeket öntözik. Ez a csótalpas tál erősen emlékeztet a rézkorszaki magyarországi csótalpas edények formájára. Hogy az ilyen csótalpas tálak nemcsak szent növények tartására, hanem italáldozatok keverésére is szolgáltak, azt a Khafajah-i Sin templom szentélyében talált, kerekre helyezett házmodell is bizonyítja. Ennél a ház tetején levő két kisebb edény tartalmát a közepén álló, nagyobb csótalpas edénybe önthették. Valószínűleg olaj és víz, bor és víz, etc. keverésére.⁶²

Mindezeket figyelembe véve, kétségtelennek látszik, hogy az olyan délkelet-európai edények, melyeknek állatalakkal díszített fedők voltak,

⁵⁷ Report on the Excavations of the „A” Cemetery at Kish, Mesopotamia. Vol. I. No. I. (Chicago 1925) 23.

⁵⁸ Nilsson, M. P., The Dragon on the Treasure. AJPh 68 (1947) 302—309. és Opuscula Selecta (Lund 1960) III. 116—124.; Hogy Elő-Ázsiában éppen olyan fontos szerepet játszott a háziasított kutya, mint a kevésbé fejlett civilizáció feltételei között élő európai őskori embernél, arra jó példa egy Brak-ban talált kutyafigura. Ez éppen „szolgál”. Ennek a típusnak ez a legrégebbi előfordulása. (Mallowan, M. E. L., Excavations at Brak and Chagar Bazar. Iraq 9. 1947. 101.) Amikor a teljesen hasonló, Szihalomról való korai bronzkori, szolgáló kutyát ábrázoló szobrocskát közöltem (Arch. Ért. 1959. 135., 3. kép, XXII. t. 4., XXIII. t. 1), a fenti közlemény hiányában nem tudtam utalni erre a feltűnő összefüggésre.

⁵⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Új Szerzeményei. 1948—1958. (Bp., é. n.) 6. oldal utáni kép.

⁶⁰ A lelet minden bizonnyal szerepelni fog Kutzián Ida megjelenés alatt álló monográfiájában.

⁶¹ Heuzey, L.—Thureau-Dangin, F., Nouvelles fouilles de Tello. Deuxième livraison. (Paris 1911) 294.

⁶² Lloyd, Seton, Mesopotamia. (London 1936) 93., IX. tábla.

és elsősorban rézkori korsóink ilyen példányai, rituális feladattal bírtak. A fedőjükön levő, kutyát vagy más ragadozó állatot ábrázoló figura rendeltetés az edény tartalmának (minden bizonnyal a szertartásokhoz használt folyadékoknak, egyes esetekben értékesebb tárgyaknak) az ártó szellemektől, démonoktól való megőrzése volt.

A jelenlegi adatok ismeretében ennél többet, biztosabbat sem az ilyen leletek régészeti, sem vallási kapcsolatairól vagy jelentőségéről nem mondhatunk.

* * *

Lényegesen nehezebb kérdés az 1. sz. tárgynak, a különleges formájú tálnak (I. t., II. t. 6, IV. t. 2, VIII. t. 1—3) az egykori rendeltetését meghatározni. Nehezíti a feladatot, hogy hasonló leletet nem ismerünk, eltekintve egy Miskolc, Fütőháznál talált, vonaldíszes kerámiába tartozó, teljesen hasonló táltól.⁶³ Ez a miskolci tál elsősorban azt bizonyítja, hogy a rakamazi leletet helyesen keltezzük a vonaldíszes kerámia leletei közé. A péceli (badeni) kultúra jól ismert kétosztású táljai már nem hasonlíthatók össze a fenti két neolithikus tállal.^{63a} Childe szerint a Danubian II periódus ismer olyan kisebb edényeket, melyeknek hosszabb kiöntőnyílásuk van.⁶⁴ Ezek a csövek azonban egynyílásúak, és az edények formái is mások. Vidrán viszonylag gyakoriak voltak az olyan edények, melyek üreges nyelű kanálra emlékeztetnek. Egyes esetekben a nyélben húzódó üreg csatlakozott a tál belsejéhez, azaz egybenyílt a tállal. Az egyik ilyen edény formája lapos, szögletesedő és oldalán bütyökfogantyút is találunk.⁶⁵ Ez a lelet Gumelnica A periódusú (VIII. t. 4).

Ezen a két analógián kívül még egy thesszáliai tálat említhetünk meg (VIII. t. 5). Ezt Giannopoulos hajómodellnek tartotta. Ez a közölt ábráról azonban nem állapítható meg egyértelműen.⁶⁶ Formája némileg a rakamazi leletre is emlékeztet.

Az újabb knosszoszi ásatások során két érdekes, neolithikus edényt is találtak. Korong alakú csészék ezek, vastagfalúak és peremük alatt széles, szögletes nyílás van. Ehhez kívül kis félkör alakú csésze csatlakozik.⁶⁷ Mintha ülepítő edényeknek készültek volna. Pontos rendeltetésük azonban ismeretlen.

⁶³ Korek J.: Zu den anthropomorphen Darstellungen der Bükker-Kultur. Folia Archaeologica 11 (1959) 13—14. Korek József szerint is a miskolci tál hasonló a rakamazihoz. A leírás szerint a miskolci lelet egy csónak alakú edény, melynek belsejében hát, egymástól bordákkal elválasztott csatorna fut végig egy kiöntőnyílás felé. A miskolci múzeumban megnéztük a leletet, és láttuk, hogy keresztfal is van benne, de nem áttörések biztosítják a csatornák kifolyási lehetőségét, hanem a keresztfal V alakban halad, és a két szár nem érintkezik, így közöttük nyílás van. Korek a miskolci leletet véres áldozattal kapcsolatos ceremóniák eszközeként tartja. Megjegyezzük azonban, hogy a neolithikus áldozati oltárok pontos formáját éppen Miskolc környékéről jól ismerjük, és ez különbözik a fenti két tál alapján rekonstruálható formától. Lehet, hogy már ebben a korai időben szó lehet tehát a véres s vér nélküli áldozat közötti különbségekről.

^{63a} Banner J., Die Péceler Kultur. (Bp. 1955) passim. A kétosztású tállal doktori értekezésemben is foglalkoztam: A péceli (badeni) kultúra vallása. Bp. 1962.

⁶⁴ The Dawn of European Civilization. (London 1927) 178., 80. kép 2.

⁶⁵ Rosetti, D., Sapaturile Vidra. (Bukarest 1934) 35., 27. kép.

⁶⁶ Giannopoulos, N. I., Prähistorische Funde aus Thessalien. Ath. Mitt. 35 (1910) 3. kép.

⁶⁷ Daux, G., BCH 83 (1959) 738. és 9. kép.

Mindezekon kívül egy Lagas-ban talált nagy tál is hasonlít némileg a rakamazi leltre ⁶⁸ (VIII. t. 6). Ezt közlője katlannak tartja, szerintünk azonban ez nem lehetséges.

A rakamazi tál kifolyónyílásai azt a célt szolgálhatták, hogy a tál belsejében végzett művelet eredményeképpen keletkezett folyadék szabadon kifolyhasson, és így valamilyen szilárdabb maradványtól el tudják választani. Egyelőre kérdéses, hogy melyik anyag volt a főtermék, és melyik volt a melléktermék. Mi volt tehát vajjon a művelet célja: a folyadék vagy a szilárdabb maradványok előállítása. Gondolhatunk pl. túró készítésére, ahol a savó folyt volna ki a tálból, mint a kevésbé fontos termék. Lehetséges azonban, hogy a szőlőszemek vagy más nedvdús bogycók (szeder) kinyomkodását végezték a tálban. Ekkor viszont a kifolyó nedv, esetleg a must volt a főtermék. A tál alá éppen azért építettek különböző magasságú lábakat, mert így érték el, hogy a belseje a kifolyórész felé lejtett, és nem kellett nagy súlyú és nehezen mozgatható lejtős alépitménnyel ellátni. A tál maga a műveletek végzésénél a földön állhatott, és a kicsurgó folyadék a tál orra előtt levő gödörbe helyezett edénybe kerülhetett. (Ha a folyadék volt a melléktermék, akkor nem is volt szükség edényre.) Ugyancsak nem kellett edény, ha áldozati állatot helyeztek volna a tál belsejébe, és a vére a tál nyílásain keresztül folyt volna a gödörbe. Mint az egy Beycesultan-non (Anatólia) talált korai bronzkor végéről származó áldozati oltárnál feltételezhető. Itt egy széles peremű, a padlón fekvő leépített oltárból egy kifolyónyíláson keresztül a tál orra előtt levő gödörbe folyt az áldozati állatok vére.⁶⁹

1960. őszén résztvettem Derecskén (Hajdú-Bihar megye) Bernáth Sándor és Gyula kedves barátaim szüretelésén. A daráló kifolyó nyílása elé itt gödröt ástak, abban kádat helyeztünk el, és ebbe a kádba folyt a must. Mikor megtelt, időnként, kimertük.

Ezzel a feltevésünkkel kapcsolatban egy dolog vitatható különösen. Az, hogy a közép-európai újabbkőkori ember ismerte-e a szőlő gyümölcsét, és ha ismerte is, készítette-e már bort. Erre hazai botanikai vizsgálatok nélkül az egyértelmű választ nem tudjuk ma megadni. Azonban tudjuk, hogy „the wild vine was already distributed in mountainous Europe and its grapes were being exploited on a fairly large scale by 'neolithic' and 'Bronze age' times in central Europe.”⁷⁰ A szőlőn kívül más bogycók kinyomkodására is következtethetünk. A rakamazi tál rendeltetésével kapcsolatos egyik feltevés tehát a következő: valamilyen gyümölcslet állítottak elő a segítségével, feltételezhetően további erjesztés céljából.

Rendkívül komolyan jöhet számításba egy másik feltevés: a tálat égő áldozat bemutatása közben használták. Erre utal a következő körülmény. A tanulmányunk lezárása után, 1962. novemberében *Tiszavasvári, Keresztfal lelőhelyen*, az alföldi vonaldíszes kerámia lakótelepének maradványai között, *a rakamazival teljesen megegyező tál töredékei kerültek elő*. Egyik darabon mintegy 2 mm vastagon ráégett, szerves anyagból származó fekete

⁶⁸ Heuzey, L.—Thureau-Dangin, F., i. m. 151., d kép.

⁶⁹ Lloyd, Steon—Mellaart, J., Beycesultan Excavations. Fourth Report, 1957. Anatolian Studies 8 (1958) 104—105., XIX. t. B.

⁷⁰ Braidwood, R. J.—Howe, B., Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan. SAOC 31 (Chicago 1960) 116.

réteget találtunk. Ennek kémiai vizsgálata folyamatban van, és eredménye feltehetően eldönti a táltípus használati célját.

1963. tavaszán a tiszavasvári, keresztfali ásatást tovább folytatjuk, és az ilyen tálak szempontjából is további leletek és megfigyelések remélhetők.

* * *

A 2. sz. leletünk egy *ivókürt alakú edény*, mely felfüggeszthető volt. Figyelmes vizsgálattal még ma is látható, hogy kívül és belül vörös festéknyomok maradtak meg. Valószínű, hogy egykori tulajdonosa az edények és a test festésére és a vallási szertartások végrehajtására szolgáló piros földfestéket tartotta benne. Ez is azt bizonyítja, hogy a lelet elsősorban az újabb kőkorbba tartozhat.

A 4. és 5. sz. tárgyak rómaikori leletek, és nyilvánvalóan *edénydíszítő korong készítésére szolgáló negatívok*. Formájuk mellett díszítésük is erre utal.⁷¹ Koruk szerint megyénk szarmataikori leleteihez tartoznak, és a szarmaták kapcsolatainak megítélésében fontos adatot jelentenek. Nyilván hozzájuk tartozik a 3. sz. edényke is.

A 16. sz. *miniatűr agyagbalta votív tárgy* volt. Hozzá hasonlókat a lengyeli őstelepről,⁷² Szeghalom, Kovácshalomról,⁷³ vagy Pilinyből⁷⁴ és Tibolddarócról egyaránt ismerünk.⁷⁵ Előbbiek, elsősorban a szeghalmi, a kőrézkorba, utóbbiak pedig vagy a péceli kultúrába, vagy a korai bronzkorba (hatvani kultúra) tartoznak. A két utóbbi korszak között a Lomnici-csúcs közelében, a kanellurás kerámia telepén talált miniatűr agyagbalták,⁷⁶ valamint a Schneckenberg-kultúra hasonló tárgyai⁷⁷ jelentik a kapcsolatot.

Kő- és rézeszközök agyagmásolata azonban szokatlan jelenség. Ezek elsősorban baltákat utánoznak, tehát a mindennapi életben használhatatlanok.⁷⁸ Csakis vallásos-szimbolikus rendeltetésük lehetett. Ilyen másolat már Jerikó legkorábbi rétegeiből ismert.⁷⁹ Majd a Halaf-korban jelennek meg ilyen jellegű tárgyak, a két, Tepe Gawra-n talált, szeghez hasonló lelet formájában. Rendeltetésük bizonytalan.⁸⁰ Ugyanitt, az Obéid-kori XV. rétegben azonban találtak nyéllyukas baltákat utánzó kis agyag-

⁷¹ Alföldi A., Arch. Ért. 1918—1919. 1 skk. Vö. Laureae Aquicenses I. (Bp. 1938) 1 skk.

⁷² Wosinszky, M., A lengyeli őstelep csiszolt kőeszközei s azok készítésí módja. Arch. Ért. 1893. 195.; Ua.: Leletek a lengyeli őstelepről. Arch. Közl. 1890. 56., II. tábla 14.

⁷³ Szeghalmy Gy., Ásatás a szeghalmi Kovácshalomban. Arch. Ért. 1913. 128.

⁷⁴ Nyáry A., Arch. Ért. 1909. 415—424.

⁷⁵ Balázs B., Arch. Ért. 1907. 248—249.; Vö. még: Ebenhöch, F.: Arch. Közl. VII. 170.

⁷⁶ Novotna, M., Eine Höhensiedlung mit kanellierter Kultur in Velka Lomnica. Sbornik filozofickoj Fakulti Univerziti Komenski. Historica 9 (Pozsony 1958) 283. Említenek Lengyelországból származó hasonló leletet is.

⁷⁷ Prox, A., Die Schneckenbergkultur. (Kronstadt 1941) 61.

⁷⁸ Ezt a körülményt azért hangsúlyozzuk, mert ismerünk agyagból készült sarlóutánzatokat, melyeket azonban valóban használtak aratásra. Vö. az 56. jegyzetben említett tanulmányunkat!

⁷⁹ Kenyon, K., Digging up Jericho. (New York 1956) 58.

⁸⁰ Perkins, A. L., The comparative archeology of early Mesopotamia. SAOC 25 (Chicago 1959) 36.

másolatokat.⁸¹ Sokkal több ilyen lelet ismert Délmezopotámia Obéid-kori leletei között. Nyéllukas balták kicsinyített másolatai kerültek elő Teriduban (Abu Shahrein),⁸² al-Ubaid-ben,⁸³ Ur-Ubaid-ben⁸⁴ és Tell Uqair-en.⁸⁵

A délkelet-európai neolithikus kultúrák erős előázsiai kapcsolatainak ismeretében nem lehetetlen összefüggést tételezni fel a mezopotámiai és európai ilyen baltamások között. (Hasonlóan a Mezopotámiából kiinduló és délkelet-európai neolithikus és korai bronzkori kultúrákba is eljutó *kettősbalta* tisztelethez és *ábrázolásokhoz*. Ilyen kettősbalta, csontból vagy agyagból, a zombori múzeum publikálatlan leletei között is van. Minden jel szerint neolithikus, a Vinča A szakasszal, vagy a tiszai kultúrával egykorú. Banner János professzor szíves szóbeli közlése.) A baltamások rendeltetése kettős lehet: egyik az, hogy halottak számára készültek, a sírba teendő, de értékes kő- és rézeszközök⁸⁶ helyett. Másrészt annak az istennek ajánlhatták fel őket áldozati ajándékként, akinek a megfelelő balta attribútuma, kedvenc mitológiai fegyvere volt.⁸⁷ Hasonló képzeteket tulajdoníthatunk a mi magyarországi leleteinknek is.

Elképzelhető, hogy a 7. sz. alatt közölt *miniatűr edényeknek* is hasonló rendeltetésük volt. A késői neolithikus dél-európai festett kerámiák szoros kapcsolataira jellemző, hogy a mi miniatűr edényeink mennyire hasonlóak vincsai, butmiri, kormandini, ljubljani kis korsócskákhoz.⁸⁸ Az ilyen piciny edényekre jellemző, hogy mindig igyekeznek megtartani a példaképükül szolgáló eredetiek formáját. Sőt, jellegzetes díszítéseiket is átveszik!⁸⁹ A délkelet-európai neolithikumból és kőrézkorból számtalan hasonló edénykét említhetnénk meg, de ez teljesen felesleges.

A 14. sz., *szarvasmarhák szarvát utánozó tárgyak* pontos rendeltetését azért nem tudjuk meghatározni, mert mind a négy megmaradt példány töredékes. Elképzelhető, hogy a neolithikumban nagy gazdasági és vallásos jelentőséggel felruházott hika szarvait votív tárgyakként is ábrázolták. Bikafejeknek, ha néha erősen sematikus formában is, ismerjük agyagból való megmintázásait. A mi leleteink azonban az általánosan elterjedt típustól⁹⁰ kissé eltérnek, az azonban nem jelenti azt, hogy hasonló céljuk nem lehetett.

⁸¹ Uo.

⁸² Thompson, R. C., The British Museum Excavations at Abu Shahrain in Mesopotamia in 1918. Archaeologia 70 (1920) X. t. B. képen.

⁸³ Hall, H. R.—Woolley, C. L., Ur Excavations I. Al-'Ubaid. (London 1927) 205., XLVI. tábla 2: 38.

⁸⁴ Woolley, C. L., The Antiquaries Journal 10 (1930) XLVII. tábla a) kép.

⁸⁵ Lloyd, Selon—Safar, F., Tell Uqair. Excavations by the Iraq Government Directorate of Antiquities in 1940 and 1941. Journal of Near Eastern Studies 2 (1943) XVI. t. B.

⁸⁶ Például C. L. Woolley, Excavations at Tell el Obeid. The Antiquaries Journal 4 (1924) 345., XLVII. tábla b.

⁸⁷ Osten, H. H. von der, Altorientalische Siegelsteine der Sammlung Hans Silvius von Aulock. Studia Ethnographica Upsaliensia 13 (Uppsala 1957) 15., 1. jegyzet.

⁸⁸ Korosec, J., Vases en miniature ressemblent aux flacons dans la période néolithique. Arheoloski Vestnik 9—10 (1958—59) 12., és több ábra.

⁸⁹ Amint ezt a tiszafüredi múzeumban levő nagyszámú miniatűr edényke példájából is jól láthatjuk. Ezek a leletek azonban későbronz- és korai vaskoriak.

⁹⁰ Pl. M. E. L. Mallowan, i. m. 184.; Evans, A., The Palace of Minos at Knossos. (London 1921) I. kötet, 16. kép.; M. E. L. Mallowan közli a legfontosabb szakrális, bikafejeket vagy szarvakat utánozó agyagtárgyakat. Vesd össze még: Speiser,

A 15. sz. lelet edényfedő vagy inkább *agyag mellkorong* volt. Más területekről mindkét felfogásra találunk bizonyítékokat. Tepe Hissar-on 2×1 átfűrésű agyagkorong került elő, Hissar II, azaz 3000 körüli leletekkel együtt.⁹¹

Ezt E. F. Schmidt kétségtelenül edényfedőnek tartja. Ugyanott talált azonban sírban, kőből vagy csontból készített, ívelt testű korongot is. Ennek az átfűrészei (kettő) a mi tárgyunkhoz hasonlóan egymás mellett, felül vannak. Ezt dísznek tartja.⁹² Két hasonló, felül két lyukkal áttört agyagkorongot azért kell melldísznek tartanunk, mert velük együtt, a Russze-i tellen két teljesen hasonló aranykorongot is találtak. Ez pedig fedő nem lehet.⁹³ A mi leletünk tehát akár fedő, akár melldísz lehetett.

Az ember alakú ábrázolások, ill. töredékeik, különösen a 20. sz. lelet azt bizonyítják, hogy neolithikus telepeinken a nagyméretű idólok száma jóval nagyobb volt, mint amennyire a mai leletanyag alapján köveztetni lehet.

A 19. sz. lelet egy ülő szobor vagy ember alakú edény lócájának oldalába, ugyanezt bizonyítja. Várható tehát, hogy a tiszai kultúra délebbi területein gyakori nagyméretű, ülő nőket, sőt, férfiakat ábrázoló szobrok vagy edények a kultúra északi területén is előkerülnek.

A 11. sz., lapos, női felsőtestet ábrázoló idóltöredék szokatlan voltával és ugyancsak nagy méretével tűnik ki.

A 12. sz. orsószerű küllős tárgyat szintén *sematikus* idólnak tartjuk.

* * *

Bár a tárgyalt leletek jelentős része nem ásatásból származik és néha a lelőhelyük is bizonytalan, mégis alkalmasak arra, hogy a megye őskoráról kialakított képünket kiszélesítsék és színesebbé tegyék. Sőt! Egyik-másik tárgyunk távoli leletekkel, rokon vagy ősibb kultúrákkal való érdekes kapcsolatok kimutatására is alkalmas. Kétségtelen azonban, hogy a kérdések megnyugtató és meggyőző magyarázatot csak további alapos kutatómunkák révén nyerhetnek.

Makkay János

E. A., Excavations at Tepe Gawra I. (Philadelphia 1935) 73., LXXX. t. 3. A három, itt előkerült rituális agyagszarv kora a Jemdet Nasr (Protoliterate) periódus, vagy ahhoz közelálló időszak.; *Ua.*, Traces of the oldest cultures of Babylonia and Assyria. AIO 5 (1928) 163—164. XVI. t. e.; *Albright, W. F.*, The Archeology of Palestine. (Harmondsworth 1951) 19. tábla.; *Georgijev, G.—Angelov, N.*: Ausgrabungen des Siedlungshügels bei Russe in den Jahren 1950 bis 1953. Bulletin de l'Institut Archéologique 21 (Szófia 1957) 50. kép 4—5.; *Vildomec, F.*, La céramique peinte morave. OP 7—8 (1929) IX. t. 10. etc.

⁹¹ *Schmidt, E. F.*, i. m. 117., XXVII. tábla A.

⁹² *Uo.*, 61., XIX. t. H. 3444a.

⁹³ *Georgijev, G.—Angelov, N.*, i. m. 57., ill. 58. kép.